

drift for transition

---

rapport

**Staat van
Transitie:
patronen van opbouw
en afbraak in vijf
domeinen**

---

datum

Mei 2017

---

auteurs

Marleen Lodder, Chris Roorda,
Derk Loorbach en Charlie Spork

Erasmus

Inhoud

1	Inleiding.....	5
1.1	Aanleiding.....	5
1.2	Leeswijzer en doel.....	6
2	Transitiedynamiek.....	7
2.1	Patronen van opbouw en afbraak.....	7
2.2	Transitiesturing.....	9
3	Staat van transitie.....	12
3.1	Klimaatmitigatie en energietransitie.....	12
3.2	Slimme en groene mobiliteit.....	15
3.3	Circulaire Economie.....	18
3.4	Leefbare en bereikbare steden.....	21
3.5	Klimaatadaptatie.....	24
4	Reflectie en aanbevelingen.....	27
4.1	Samenhang tussen de thema's.....	27
4.2	Sturingsmix.....	27
4.3	Rollen.....	28
5	Verder lezen.....	30
5.1	Algemeen.....	30
5.2	Klimaatmitigatie en energietransitie.....	30
5.3	Slimme en groene mobiliteit.....	30
5.4	Circulaire economie.....	30
5.5	Leefbare en bereikbare steden.....	30
5.6	Klimaatadaptatie.....	31
6	Bijlagen Werkdocument.....	32

volledige rapport te downloaden op:

<https://drift.eur.nl/app/uploads/2017/09/DRIFT-Rapport-Staat-van-Transitie.pdf>

2 Transitiedynamiek

2.1 Patronen van opbouw en afbraak

De oorspronkelijke gedachte achter transitiewetenschap is dat complexe (maatschappelijke) systemen zich ontwikkelen richting een bepaald optimum. In een maatschappelijke context hebben we het dan over 'regime' of 'dynamisch evenwicht', wat in de praktijk een dominante manier van denken, werken en organiseren in een bepaald maatschappelijk domein is. Regimes geven maatschappelijke stabiliteit, maar ontwikkelen zich ook per definitie 'padafhankelijk': juist omdat er zoveel in is geïnvesteerd en het lastig is om iets geheel anders voor te stellen bouwen we vooral voort op het bestaande.

Op de langere termijn is dat onvermijdelijk problematisch: de omgeving verandert, alternatieven komen op en door verregaande optimalisatie worden regimes steeds lastiger te veranderen en daardoor kwetsbaarder voor relatief kleine verstoringen. Transitiewetenschap gaat dan ook vooral over 'onvolhoudbaarheid': hoe een combinatie van factoren het in toenemende mate denkbaar en waarschijnlijk maken dat een regime destabiliseert en zich structureel gaat reorganiseren.

In de x-curve van transities wordt onderscheid gemaakt tussen patronen van opbouw en patronen van afbraak die elkaar versterken dan wel tegenwerken (zie figuur 1). Deze wisselwerking vindt plaats in een

context van autonome ontwikkelingen in demografie, technologie, economie en (geo)politiek die van invloed zijn op zowel de afbraak- als opbouwpatronen.

Transities zijn dan ook niet puur beleidsmatig te managen of af te dwingen, maar zijn wel degelijk te beïnvloeden in termen van de richting en snelheid. Zo leren historische transitie ons dat visies, maatschappelijke urgentie, ondernemerschap en strategische beleidsinterventies een grote invloed hebben op het verloop van transitie. De patronen een analytisch perspectief om historische veranderingen te begrijpen, huidige dynamiek te duiden en op mogelijke toekomstige ontwikkelingen te reflecteren. Ze maken ook een meer subjectieve interpretatie van maatschappelijke transitie mogelijk. Waar bijvoorbeeld een vernieuwer in de fase van versnelling het gevoel heeft dat er uiteindelijk echte sprongen gemaakt worden zal degene wiens routines, organisatie of belangen serieus onder druk komen te staan vooral weerstand en onzekerheid ervaren.

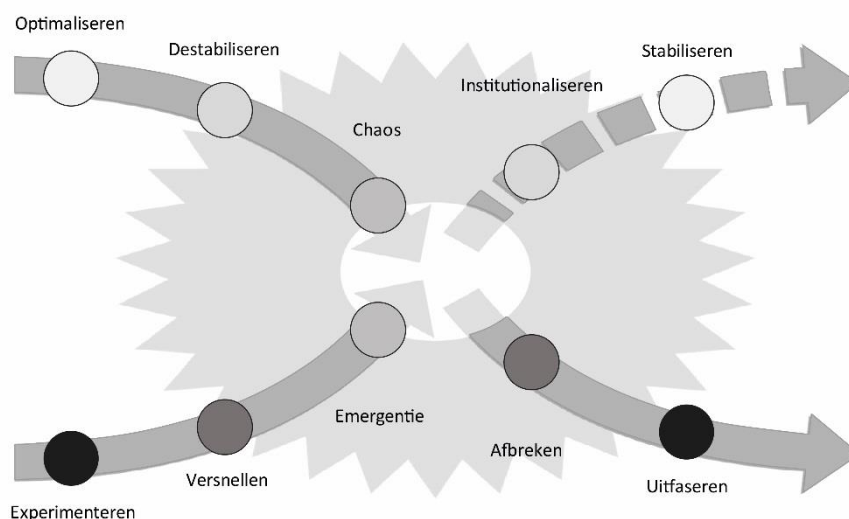
drift for transition

De mechanismen en patronen die de x-curve beschrijft zijn dus niet zozeer een manier om wetenschappelijk de staat van transitie te duiden, maar veel meer een startpunt van een maatschappelijke discussie over de staat van transitie. De x-curve biedt hierbij een taal om met elkaar te verkennen welke dynamieken spelen en hoe hier als persoon, organisatie, sector en samenleving mee om te gaan. De transitiedynamiek die de x-curve beschrijft is, hoewel altijd subjectief, wel gebaseerd op wetenschappelijke inzichten in de wijze waarop complexe systemen fundamenteel van aard veranderen. De volgende fases en bijbehorende onderliggende dynamiek zijn te onderscheiden:

- De fase van **optimalisatie en experimenten**; waarin een systeem goed functioneert en innovatie vooral gericht is op verbeteren van het bestaande. Tegelijk ontstaat er altijd afwijkende geluiden en meningen van mensen en partijen die gaan experimenteren met radicaal andere visies, structuren en praktijken.
- Een fase van **destabilisatie en versnelling**; waarin dominante systemen vast beginnen te lopen, er crises ontstaan en de vraag

opkomt hoe volhoudbaar de dominante manieren van organiseren en werken zijn. De crises bieden ruimte voor versnelling van alternatieven en laten meer mensen hiernaar overstappen maar tegelijk neemt de weerstand tegen verandering toe.

- Een fase van **chaos en emergentie**; waarin dominante structuren, patronen en routines deels wegvallen en er voor de buitenwereld schijnbaar plotseling nieuwe oplossingen en structuren komen bovendrijven. De richting van verandering wordt duidelijker maar de weerstand verhardt zich tegen de afbraak die dreigt.
- Een fase van **institutionalisering en afbraak**; waarin de verandering onomkeerbaar is, nieuwe regels en structuren ontstaan en nieuwe machtsverhoudingen zich vormen. Tegelijk worden de verliezers zichtbaar, brokkelen oude structuren verder af en verdwijnen bepaalde routines, beroepen, verbanden en patronen. In deze fase spreekt de verandering eigenlijk vanzelf en ontstaat geleidelijk een nieuwe stabiliteit.

Figuur 1: Duiding staat van transitie op de x-curve

- De laatste fase van **stabilisering en uitfasering**. De voorheen alternatieve ontwikkelingen worden verder gedetailleerd tot een nieuwe gevestigde orde. De oude status-quo wordt uitgefaseerd, de verliezen zijn genomen en geaccepteerd en de restanten worden opgeruimd of vinden simpelweg geen vervolg.

De belangrijkste kenmerken van de verschillende fases van de x-curve staan in onderstaande tabel. Aan de hand van deze karakteristieken hebben we concrete voorbeelden gezocht en visualiseren we de 'staat van transitie' per thema op de x-curve. Deze weergave is een momentopname en geeft aan hoe de dynamiek is verdeeld binnen de gevestigde orde en de opkomende alternatieven.

Opkomend	Gevestigd
Experimenteren	Optimaliseren
<ul style="list-style-type: none"> - Radicaal nieuw doen - Radicaal nieuw denken 	<ul style="list-style-type: none"> - Verbeteren van het bestaande - Geen twijfel, het gaat goed zo
Versnellen	Destabiliseren
<ul style="list-style-type: none"> - Alternatieven verbinden zich - Zichtbaar en toegankelijk 	<ul style="list-style-type: none"> - Incidenten leiden tot urgentie - Fundamentele discussie toekomst/richting
Emergentie	Chaos
<ul style="list-style-type: none"> - Nieuwe structuren worden zichtbaar - Transitie niet meer ter discussie 	<ul style="list-style-type: none"> - Tegenstrijdigheden en onzekerheden - Tegengestelde belangen en conflict
Institutionaliseren	Afbreken
<ul style="list-style-type: none"> - Het nieuwe normaal (denken en doen) - Nieuwe structuren bestendigen 	<ul style="list-style-type: none"> - Afstoten, loslaten en wegvallen voormalige gevestigde orde - Verliezers zichtbaar
Stabiliseren	Uitfaseren
<ul style="list-style-type: none"> - Detaillering - Optimaliseren 	<ul style="list-style-type: none"> - Afscheid nemen - Omgaan met verlies

2.2 Transitiesturing

Het transitieperspectief roept vragen rond sturing op, want als transities zo onvoorspelbaar en complex zijn, is de gedachte van transitie-management dan niet een paradoxale? Het verloop van transities is de uitkomst van allerlei vormen van sturing, actie en interventie, maar meestal niet gericht op de transitie als geheel. Bovendien is een transitie lange tijd niet in het directe belang van regimepartijen, die hun relatief grote invloed zullen aanwenden om transities te vertragen of op hun voorwaarden te laten verlopen. Maar toch spelen ook allerlei andere factoren waar deze partijen, waaronder ook een rijksoverheid, geen invloed op heeft een belangrijke rol. Denk aan maatschappelijke bewegingen, externe verrassingen, technologische doorbraken en innovatieve ondernemers. In transities stuurt dus iedereen maar niemand beslist,

maar het inzicht in de onderliggende patronen en mechanismen van transities maakt het wel degelijk mogelijk met gerichte interventies de richting en snelheid van transities te beïnvloeden.

Transitiesturing in de praktijk heeft vooral het karakter van gericht inzetten op het versnellen van opkomende niches, het opvoeren van veranderdruk op dominante regimes en het anticiperen op processen van uitfaseren. In vroege fasen van transities gaat het in de praktijk dan vooral over het ontwikkelen van urgentie en visie, mobiliseren van transformatieve netwerken en het creëren van ruimte voor radicale vernieuwing. In latere fasen zullen specifieke partijen uit het regime ook een belang gaan en men in transities en ontstaan er nieuwe verbindingen tussen niche en regime. Praktisch gaat dit vaak ook gepaard met meer top-down sturing.

Los echter van welke fase is het fundamentele vertrekpunt van transitiesturing altijd de onvolhoudbaarheid van de status quo op langere termijn en een selectieve participatie van personen en partijen die deken, werken en organiseren vanuit deze urgentie en de ambitie delen om de transitie die ontstaat aan te grijpen voor grootschalige versnelling richting een duurzame toekomst.

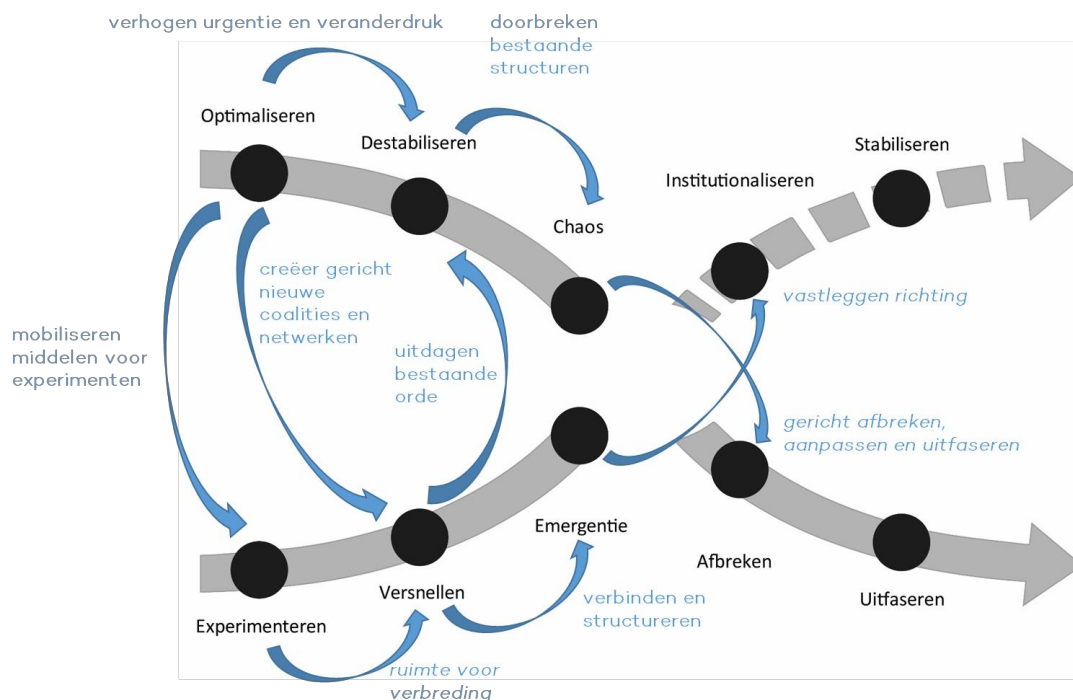
Transitiesturing gaat dus over het ontwikkelen van prikkels die richting en versnelling geven aan maatschappelijke veranderingen. Een belangrijk vertrekpunt voor deze principes vormt de inschatting van de aanwezige transitiedynamiek, die we voor de vijf genoemde thema's zullen schetsen. Hierin wordt zowel de complexiteit duidelijk (er is niet een fase of punt waarop de transitie zich bevindt) als de subjectiviteit (waar kijken we naar en hoe schatten we dit in).

Vervolgens schetsen we hoe die 'plaatsbepaling in transities' vertaald kan worden in startpunten voor sturing en interventie. Kortgezegd komt dit neer op:

proberen de dynamiek een fase verder te brengen. Dit zowel op de curve van de momenteel gevestigde orde als de curve van de opkomende orde. Daarnaast zijn er kansen om de opkomende orde sterker invloed te laten hebben op de gevestigde orde. Deze startpunten staan benoemd in figuur 2 en zijn:

Stappen zetten binnen de gevestigde orde

- **Verhogen urgentie en veranderdruk** door de duiding van de onvolhoudbaarheid van de huidige praktijk, het in de schijnwerpers zetten van voorbeelden waar het systeem vastloopt, het berekenen van de volledige maatschappelijke schade van de onduurzame praktijken en het stoppen met rekening houden met achterblijvers.
- **Doorbreken van bestaande structuren** door het ter discussie stellen van zekerheden in het regime (de dominante structuren, culturen en werkwijzen) en het opschudden van de collectieve comfortzone door het

Figuur 2: Sturingsaanbevelingen

aanwakkeren van een fundamentele discussie over de toekomst.

- **Gericht afbreken, aanpassen en uitfaseren** door onduurzame praktijken stapsgewijs af te breken d.m.v. belastingmaatregelen, wet- en regelgeving, het ontkoppelen van belangen en stoppen huidige bevoordeling van de gevestigde orde.

Stappen zetten binnen de opkomende orde

- **Creëer ruimte voor verbreding** door de lessen en handelingsperspectieven van succesvolle experimenten te verzamelen en vertaal deze richting gerichte interventies binnen een krachtig overkoepelend verhaal.
- **Verbinden en structureren** van de opkomende orde door het uitlichten van de potentiële impact van vernieuwers, het leggen van verbindingen tussen vernieuwers onderling en met de gevestigde orde, en het vormen van onorthodoxe netwerken rond koplopers en cross-sectorale samenwerking.
- **Vastleggen richting** door met actoren die zich al in de versnellings- en emergentiefase bevinden concrete richting te verkennen en vast te leggen voor 2025, 2035 en 2050 en de consequenties hiervan uit te werken.

Schakelen tussen gevestigd en opkomend

- **Mobiliseer middelen** door bij te dragen aan experimenten en

versnelling met huidige regimespelers en zo innovatieprogramma's te veranderen van optimalisatie naar fundamentele vernieuwing.

- **Creëer gericht nieuwe coalities en netwerken** die een brug kunnen vormen tussen de dynamiek in boven- en onderstroom. In eerdere fasen van transitie zal dit gericht zijn op experimenteerruimte, in latere fasen vooral op concrete investeringen, afspraken en opschaling.
- **Uitdagen bestaande orde** met het creëren van ruimte en dialoog door vernieuwers een podium te geven om de bestaande dominantie macht uit te dagen. Stimuleer de vorming van strategische netwerken rond vernieuwende praktijken die zorg kunnen dragen voor het adresseren van barrières op regimeniveau en verankering van randvoorwaarden en inzichten.

Deze duiding geeft inzicht in welke stappen er gezet kunnen worden om de transitie te beïnvloeden. Wij gaan hierbij uit van actoren die de ambitie hebben om de transitie richting een duurzaam en florerend systeem te versnellen; zij zijn zowel actief in het gevestigde systeem (het 'regime') als in de 'niches' van de opkomende alternatieven. In hoofdstuk 3 geven we sturingssuggesties vanuit transitieperspectief voor de afzonderlijke thema's; in hoofdstuk 4 reflecteren we op de samenhang tussen de vijf thema's en geven we aanbevelingen voor een sturingsmix.